

**Samenvatting Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet
een publiektheologische analyse van de onzichtbare schoonmaker
Jorcho van Vlijmen, april 2017**

De publieke theologie is de stroming binnen de theologie die vanuit een open houding verbinding zoekt buiten het eigen domein en zich daarbij engageert met maatschappelijke kwesties. De publiek theoloog wil vervolgens vanuit de eigen traditie en bronnen reflectie bieden op deze kwesties en daarover een dialoog tot stand brengen (Breitenberg jr, 2010; Kim, 2011). De publieke theologie is zo een vorm van actualiserend theologiseren (Schillebeeckx, 1983) en ze toont daarmee de relevantie van de traditie in de moderne tijd aan.

Het centrale probleem waarmee de publieke theologie zich in dit onderzoek engageert is dat van de onzichtbaarheid van de tienduizenden mannen en vrouwen die dagelijks in Nederland in de weer zijn om onze kantoren, fabrieken, ziekenhuizen, scholen, hotels et cetera schoon te maken. Deze onzichtbaarheid duidt soms op een letterlijk niet gezien worden, maar is vaak ook te begrijpen als een gebrek aan erkenning. Met behulp van Hegels concept van erkenning (Honneth, 1998) wordt onzichtbaarheid preciezer geformuleerd als het letterlijk niet gezien worden of het niet gezien worden voor wie je bent en wat je doet.

Deze onzichtbaarheid is een gevolg van hoe 'schoonmaak' (maatschappelijk) georganiseerd wordt. Wanneer wordt ingezoomd op de schoonmaaksector wordt duidelijk dat de sector sterk gericht is op efficiency. De onzichtbaarheid van de schoonmaker is instrumenteel aan deze efficiency: de gevolgen van het organisatiebeleid op de werkvloer blijven zo buiten beschouwing. Daarnaast is de onzichtbaarheid een maatschappelijk probleem. Schoonmaak is dirty work (Hughes, 1951; Ashforth&Kreiner, 1999): werk dat noodzakelijk is, maar waar niemand zin in heeft. De dirty worker wordt daarom op afstand gehouden met behulp van een dirty work stigma. Dit stigma speelt een grote rol in de ervaring van schoonmaakwerk.

Het doel van dit onderzoek is het tot stand doen komen van deze dialoog: een dialoog die ontstaat naar aanleiding van de onzichtbaarheid van de schoonmakers, die geïnspireerd is door de bronnen die de (publieke) theologie voorhanden heeft en die betrekking heeft op datgene wat door die onzichtbaarheid verborgen is gebleven.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: Hoe kan de publieke theologie naar aanleiding van de onzichtbaarheid van de schoonmaker een dialoog starten, die begint bij datgene wat door die onzichtbaarheid verborgen is gebleven? Om deze vraag te beantwoorden is een drietal onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Hoe gaat de schoonmaker om met het dirty work-stigma?
2. Tot welke inzichten leidt een cross tekstuele lezing van het Bijbelse paradijsverhaal en de schoonmaaktekst?
3. Wat heeft het gezicht van de schoonmaker, dat wij zien als een gestigmatiseerd gezicht, te vertellen?

Onderzoeksvraag 1

De eerste stap in dit onderzoek is het creëren van een beeld van de schoonmaker. Dit gebeurt met sociaal wetenschappelijk kwalitatief onderzoek. De data worden verkregen door semigestructureerde interviews (n=24) en door participerende observatie bij een schoonmaakcursus. Vervolgens vindt er een thematische analyse plaats. Om in de analyse afstand tot de data te creëren wordt gebruikgemaakt van de dirty work theorie.

De analyse wordt uitgewerkt aan de hand van de drie aspecten van het dirty work stigma: het fysieke, het sociale en het morele aspect. De omgang met fysiek vuil blijkt voor de schoonmaker een bron van voldoening. Schoonmakers vinden een schone plek belangrijk en investeren veel

persoonlijke energie in het werk dat altijd onder tijdsdruk en vaak met onvoldoende middelen moet worden gedaan. Schoonmakers vatten het werk bovendien persoonlijk op: ze creëren een eigen manier van werken, die vaak kenmerkend voor ze is en ze ontwikkelen de overtuiging dat niemand zo goed de ruimte kan schoonmaken als zijzelf.

De schoonmaker ervaart in de omgang met de mensen voor wie hij/zij schoonmaakt echter te weinig erkenning. In deze omgang manifesteert zich de onzichtbaarheid. Natuurlijk zijn er momenten waarop de schoonmaker gezien wordt en zich gewaardeerd voelt, maar de momenten waarop dit niet het geval is komen vaker voor en maken meer indruk. De schoonmaker die zich op basis van het werk onderdeel voelt van de sociale orde, wordt niet erkend en moet een eigen positie ten opzichte van deze orde innemen. Omdat het schoonmaker zijn tegelijkertijd bron van voldoening is en een bron van uitsluiting is, is de schoonmaker een ambivalent figuur.

Dit leidt bovendien tot twijfel aan het zelf en tot een vermoeden van minderwaardigheid. De schoonmaker denkt dat de ander hem of haar wel eens als minderwaardig zou kunnen beschouwen. De schoonmaker reageert hierop door zijn/haar gelijkwaardigheid te onderstrepen. Dit bevestigt het bestaan van het vermoeden en dit vermoeden leidt tot spanning in het contact tussen mensen. Die spanning is bij beide partijen (de schoonmaker en de ander) voelbaar. Zo creëert het dirty work stigma zijn eigen morele discussie.

Onderzoeksvraag 2

Deze onderzoeksvraag wordt beantwoord vanuit een theologisch perspectief. De methode is de cross tekstuele lezing (Lee, 2008; Lin, 2010). De techniek bestaat uit het tegelijkertijd lezen en analyseren van twee verschillende teksten. De eerste tekst wordt in het licht van de tweede gelezen en vice versa. Door dit te herhalen ontstaat, in wisselwerking tussen de teksten, telkens nieuw inzicht. De twee teksten die in deze lezing worden gebruikt zijn de thematische analyse en het verhaal van de tuin van Eden en de verdrijving daaruit.

De tekst uit Genesis wordt gebruikt omdat deze een inspiratiebron voor de westerse ontwikkelingsgeschiedenis is en als "recovery narrative" bepalend is voor onze manier van leven. Onze moderne manier van leven draait om het herstellen van het verloren paradijs.

De cross tekstuele lezing verschaft nieuwe inzichten in beide teksten. De Genesis-tekst is niet langer een verhaal over de zondeval, schuld en straf, maar een verhaal over het verkrijgen van inzicht in de aard van het paradijs. Het paradijs is een plek waar, dankzij onzichtbaarheid, onbezorgdheid en overvloed kan worden gecreëerd. Voor wie inzicht krijgt in de aard van het paradijs kan het paradijs niet meer bestaan. De verdrijving is geen straf, maar een logische consequentie van de 'volwassenwording' (Wolde, 1989) van de mens.

De cross tekstuele lezing benadrukt vervolgens dat het leven in een wereld zonder overvloed en onbezorgdheid verantwoordelijkheid voor elkaar impliceert. Met het eten van de vrucht verkrijgt de mens niet alleen inzicht in het paradijs, maar wordt hij zich ook bewust van het bestaan van de ander. In een wereld van schaarste en bezorgdheid, zijn delen en zorg nodig. De onzichtbaarheid van de schoonmaker impliceert dat er altijd mensen kunnen zijn die binnen onze verantwoordelijkheid vallen, zelfs in het onzichtbare.

Onderzoeksvraag 3

De laatste onderzoeksvraag heeft betrekking op het gezicht van de gestigmatiseerde schoonmaker: Wat heeft dit gezicht te vertellen? Ook deze vraag wordt benaderd vanuit de publieke theologie. Deze stelt zichzelf immers ten doel een maatschappelijke dialoog naar aanleiding van deze onzichtbaarheid te faciliteren. Bovendien is de invloed van het paradijsverhaal een oorzaak van de

onzichtbaarheid van de schoonmaker. Juist de publieke theologie kan de invloed relativeren, zodat het gezicht kans krijgt om te spreken. Dit levert drie inzichten op die een start kunnen vormen van de genoemde dialoog.

Ten eerste is het een menselijk gezicht in het hier en nu. De moderne mens definieert zich met behulp van de tegenstelling tussen cultuur en natuur en ziet daardoor de verschillen tussen mensen over het hoofd. Er zijn ook in deze tijd problemen met gevolgen voor anderen die om onze aandacht vragen. Niet alleen via plannen voor de toekomst maar ook in het hier en nu.

Ten tweede is het een onschuldig gezicht. De positie van de schoonmaker wordt in de moderne neoliberale samenleving verklaard met het niet grijpen van kansen en het niet benutten van kennis. Schoonmaker zijn is een straf voor het niet nemen van de individuele economische verantwoordelijkheid. De concepten straf en schuld spelen een belangrijke rol in de dominante interpretatie van het paradijsverhaal dat zo een grote invloed heeft op de moderne manier van leven. De cross tekstuele lezing relativeert het belang van deze begrippen. Zo wordt het mogelijk om de vraag te stellen of we het individu verantwoordelijk kunnen houden voor het niet mee kunnen in een systeem of kunnen straffen voor werk waar hij/zij voldoening uithaalt.

Ten derde is het gezicht een gezicht van zorgzaamheid. Ondanks alles wil de schoonmaker voor de ander zorgen door deze een fijne plek te bezorgen. In het beschrijven van de verhouding van het werk wordt vaak de ouder-kind metafoor gebruikt, dit geeft aan dat zorg de kern van het werk is, van het gezicht van de schoonmaker. Dit gezicht geeft niet alleen zorg, maar vraagt ook vanuit de onzichtbaarheid om zorg en doet zo een beroep op onze verantwoordelijkheid voor elkaar.

Met het beantwoorden van de laatste onderzoeksvraag is een aantal inzichten verworven die de start kunnen vormen van een maatschappelijke dialoog naar aanleiding van de onzichtbaarheid van de schoonmaker.